Пасхалната традиция на ислямизираното българско население на Източните Родопи*

Мария Николчовска

Опитите за асимилация на част от източнородопското население през вековете на османското робство, извършвани по пътя на ислямизацията и тюркоезичието, не разрушават предхристиянските пластове на традиционната му духовна култура. По силата на вековната традиционна устойчивост християнското преосмисляне на езичеството продължава да битува в съзнанието на новопосветените мюсюлмани в условията на непримирима вражда, на ислямската верска нетърпимост. Наложената ислямска догма, според която се извършват официалните обществени празници, е безсилна да обезличи изцяло характера и смисъла на сложната християнско-паганистична мирогледна система на източнородопското население. Макар и разколебана, тя ни се представя в своята предислямска цялост. Белег за нейната устойчивост е съхраняването на празника Възкресение Христово — Пасха.

Докато сред християнизираното източнородопско население празникът е известен с названието Великден, в традицията на ислямизираните тюркоезични българи от този край празникът присъствува със своето юдейско, раннохристиянско название[1]. То е изведено от приспособеното към особеностите на местния източнородопски старинен говор название *Паскалъо, Паскалъота,* за членната форма на ср.р., ед.ч. и е получило формата *Паскеле, Паскеле гюн*[2].

Времето на празнуване на Паскеле у разглежданото население съвпада с времето на християнския Великден и се ограничава между 22 март и 25 април по стар стил или между 4 април и 8 май по нов стил, т.е. в първата неделя след пролетното равноденствие и пълнолуние. Изолацията на това население от влиянието на християнството изтрива от съзнанието му представата за точната дата на Пасха. Независимо от това се е съхранило знанието, че *Паскеле* предхожда *Хъдърлез* (Гергьовден), 6 май, с 18—20 дни, а понякога тези два празника съвпадат по време[3]. Времето на Пасха се определя в зависимост от цъфтежа на хвойната напролет, когато отделните храсти се покриват с цветен прашец[4]. Хвойната и запаленият от нея огън придават

* Доклад, четен на Втория международен конгрес по българистика.

[1] По материали в Архива на ОИМ, Кърджали, от селата: Бенковски, Татул, Нановица, Подкова, Вълчанка, Чифлик, Горни извор, Горна крепост, Фотиново, Седларе, Брош, Енчец, Старово, Ахрянско, Звездел, Горско Дюлево. Системата на пасхалната обредност не е запазена в своята цялост в изброените села. Най-устойчиви са паленето и прескачането на огъня, поверията, свързани със змията, предохранителните мерки против градушка, обредната роля на боядисаните яйца.

[2] В с. Жълтуша, Ардинско, Пасха се нарича Пасвата неделя или Пасвите дене, а трите последователни дни след тях са известни под названието Черните дене.

[3] Архив на ОИМ, Кърджали, за селата Брош, Крайно село, Чифлик.

[4] Пасхалният огън в селата Старово и Ахрянско се палел от зелена хвойна. Сирнишките огньове в селата Аврен и Черничево, населени с българи християни, били палени от сухи хвойнови клонки. (Архив на ОИМ, Кърджали).

съвместно по-голяма предохранителна сила на човека в предстоящото му съприкосновение със земните и небесните сили, каквито са змиите и градушката. С тази символика присъствува хвойната в пасхалните огньове и в други южнобългарски краища[5]. Хвойновият храст се употребява като апотропейсно средство в културата на източните славяни и има непосредствена връзка с култа към мъртвите[6].

Разглежданата пасхална традиция в посочените села с ислямизирано население ни се представя преди всичко със своята християнска осмисленост. Буйните пасхални огньове наред със своята предпазна функция се разглеждат от народа като символи на възкръсващия християнски бог Исус Христос[7].

Обредността на Паскеле е насочена към своеобразно единение на човека с възраждащата се за живот природа и слънцето, постигано чрез отстраняване и неутрали-

Прескачане на огън на Паскеле, с. Джанка, Крумовградско (възстановка на обичая)
фот. Данчо Йорданов

зиране на всички злини по пътя на възземащия се живот. Тя е върхов момент на почитание и култ към мъртвите и земеделието. Функцията на празника се осъществява чрез стройна система от действия и веществени символи. Ислямизацията на пасхал-

[5] Пиринский край. С., 1980, с. 436.

[6] А л. Г р е й щ о р. Митология на славяните. С., 1986, с. 195.

[7] Архив на ОИМ, Кърджали. Според информация от селата Каменка и Нановица, Крумовградско, когато християните боядисвали яйцата, мохамеданите палели огньове, които символизирали възкръсването на Исус Христос, на Господ, който в мохамеданската религия е представен от пророк Исай. В с. Нановица огънят се палел на високо място, на хармана, и представлявал възнесението на Господа.

ната традиция се е изразила в забраната на Великденския пост като официален акт на почитание на Христос и приобщаване към християнството, с което се съкращава времетраенето на обредността от осем седмици на един до три дни.

Присъщият на Сирни заговезни обред с огъня се пренася към системата от обредни практики, изпълнявани на самия ден на Паскеле. Предпазната функция на някои от тях е в сила и след този ден, като времетраенето им се ограничава от Хъдърлез (Гергьовден). Паскеле е начален момент на обредност, свързана със земеделски култ, чиято кулминация и край е Хъдърлез (Гергьовден) със своята всеобхватна обредна символика, бележеща началото на земеделско-животновъдния годишен цикъл.

Обредността на Паскеле включва: прескачане на огньове, боядисване на яйца, приготвяне на обредна зелена храна, поверия във връзка със змията, магьосничество, елементи на култ към земеделието, на култ към мъртвите.

Огънят, съществен момент от Сирнишките заговезни, след ислямизацията на източнородопското население е пренесен от Заговезни към пасхалните дни, където е върхов момент на обреда. Пасхалният огън при това население има връзка с езическата практика у много европейски народи да се подменя огъня чрез триене на сухи дървета по време на слънчевите календарни фази: зимно и лятно слънцестоене, пролетно и есенно равноденствие. Той е слънчев символ, свързан с фазите на засилващото се слънчево греене след деня на пролетното равноденствие[8], и играе ролята на слънчева магия и на пречистващо средство от мрака и злините на зимата. Според мирогледните схващания на изследваното източнородопско население огънят на Паскеле предпазва от змии, от градушка и от магьосници. Функционирането на този пасхален елемент е в пряка връзка с древнотракийската и древнославянската езическа традиция по българските земи. Той се пали на високи места по махалите вечерта на Паскеле. За целта през целия ден, от зори, децата събират ръжена слама от оборите, стара шума от кошарите, хвойнови или дъбови дървета от гората. Някъде са запалвали цели хвойнови храсти, като предварително ги изтърсвали от прашеца, който според вярванията бил посипан от магьосниците. Буйните огньове осветявали околността и с това се осъществявала предпазната им сила против градушката. Тази древна традиция е битувала сред източнородопското население почти до средата на XX в. И до днес възрастни хора от Крумовградско разказват за впечатляващото мощно зарево на пасхалните огньове над селата от района на Голямо Каменяне, Гулийка, Поточница. Съприкосновението с пречистващата сила на огъня, явяващ се едновременно и слънчева магия, се осъществява чрез прескачането. То се извършвало от деца, от възрастни, които прекарвали през огъня и работния добитък. С това се целяло предпазване от ухапване от змия през времето на земеделска работа[9]. В с. Островец и в с. Подкова прескачането на пасхалния огън е съпроводено с наричане, което в превод от турски има следното съдържание: „Трън да не ми прободе крака, кокошките да мътят пилета, кравата да роди теленце“[10].

Боядисването на яйца на Паскеле е най-съществения белег на този празник. Яйцето се свързва с космогоническите народни представи за устройството на вселената и е символ на оплодителната сила и възраждащия се живот и цикличните процеси в него. Осмислено от народа с редица обредни значения, яйцето е най-типичният атрибут на пасхалната традиция. За осъществяването на неговата обредност допринася боядисването му в червено или жълто. Според народните представи червеният цвят символизира кръвта, а жълтият — гнойта от раните на разпънатия Христос (с. Пчеларово). В народната практика в посочените села най-разпространено е боядисването на яйцата с люспи от лук, с корени от *брош,* с цветовете на *синичината,* на синчеца или с жълтите цветове на растението „*пирем*“, а също така с плодовете на дъба[11].

[8] Б. А. Рыбаков. Язычество древних славян. М., 1981, 314—318; Дж. Фрейзър. Златната клонка, С., 1984, 754—804.

[9] В с. Звездел, Крумовградско и до днес казват на човек, видял змия през лятото: „Не си прескочил Паскелето (т.е. не е прескочил през пролетта пасхалния огън).

[10] В. Бенковски прескачането на огъня е съпроводено с детските викове: „Паскеле! Паскеле!“

[11] Л. Миков. Писани яйца в България. С., 1982.

Боядисаните яйца са толкова, колкото са членовете на семейството или колкото са децата в него. Някъде боядисаните яйца не бивало да са по-малко от 7. Числото 7 е схващано като символ на единното цяло и на доброто божество, а така също на видимите с просто око планети по небосклона и Луната[12]. От боядисаните яйца се раздавало на съседите „за покой на душите на мъртвите" — прокрадва се вложеният задушнишки смисъл в символиката на великденските яйца. Рано сутринта на Паскеле боядисаните яйца се търкаляли по тревата от високи места надолу, децата се чукали с тях, търкали лицата си в кръг (селата Брош, Чифлик)[13]. Чрез търкалянето на боядисаните яйца по тревата се целяло съприкосновение с природата, стимулиране на растежа. Черупките на боядисаните яйца притежавали същото стимулиращо въздействие. Затова те се смесват със семената за посев в традицията на с. Татул. В с. Островец Паскеле и боядисването на яйцата са начален момент на затоплянето на земята и на пролетната сеитба на окопните култури[14].

Пасхалната обредна храна като форма на жертвоприношение, осъществено чрез боядисването, търкалянето на яйцата по тревата, раздаването им, се допълва от приготвяне на ястия от сладки треви, събрани наготово от природата. Зелената храна според народните вярвания притежава предпазни свойства срещу магии и зли сили, които се активизират около кулминационните моменти на календарния цикъл по време на Коледа, Пасха, Гергьовден. Според традиционните поверия на народа от селата Нановица и Татул, Крумовградско, поетата зелена храна на Паскеле предпазва човека от действията на магьосниците. От този ден влизали в сила злините, които причинявали *мамниците,* чиито заклинания и магии са насочени към примамване на житото от нивите и на млякото и маслото от добитъка в кошарите. Мамници ставали жени, които се посвещавали в магьосничество след изпиване на кръвта от излюпено в пазвата им пиле, на което те в деня на Пасха откъсвали главата. Като изричали определени думи и извършвали тайни действия, те били в състояние да накарат нивата да полегне, като останат само *класовете майки,* които те откъсвали. Заклинания за привличане на маслото и млякото на овцете и козите те правели, като стрижели от козината им. Зелената храна, поета на Паскеле, неутрализирала действието на мамниците. От събрани от синорите на нивите и ливадите сладки треви се правели баници с яйца и сирене, варяли се каши, пържела се каварма с яйца.

В народната традиционна вяра на населението от посочените села съществува поверието, че змията като същество, осъществяващо връзката между отвъдния и видимия свят, на Паскеле излиза от леговището си. Тази вяра е продиктувала необходимостта от определени забрани, които строго се съблюдават на този ден. Съществуват забрани за извършването на каквато и да е работа на полето, както и за донасянето на дърва от гората, за да не бъде донесена змията в дома. За да бъде предпазен домът от змията на този ден, в някои села съществувала практиката къщата да се обгражда с донесената от пасхалния огън пепел (с. Самокитка, с. Подкова). В този случай не става дума за змията стопанин, която е на почит сред това население и е обект на жертвоприношения, а за змията враг, която вреди на човека. Тук се долавя присъщото на българската мирогледна вяра схващане за двойствената природа на змията, която като хтонична сила се противопоставя на светлината и слънцето. Нейното вредно действие върху живота на човека може да се неутрализира чрез въздействие върху ѝ с огъня като предпазно средство и слънчева магия[15].

Люлеенето на люлки на Паскеле, съхранено в традицията на населението в някои от посочените села, е плод на представата за благоприятното отражение на съприкосновението със слънчевия символ (в случая люлката) върху здравето на човека. Люлката от въже се схваща като символ на слънчевите лъчи, а самото люлеене напо-

[12] Мифы народов мира. Т. II. М., 1982, с. 425.

[13] В Пиринския край триенето на лицето с великденското яйце се правело за хубост, за здраве и предпазване от магия (Пиринski край, 442—444).

[14] В с. Шопци и с. Островец възрастните хора казват, че щом падне на земята черупка от великденско яйце, времето се затопляло.

[15] Ив. Георгиева. Българска народна митология. С., 1983, 57—63.

добява движението на слънцето по небосклона и също е вид слънчева магия. Това обредно действие е свързано с периода на засилващото се слънчево греене и затова присъствува в системата на великденските и гергьовденските празници. Сред българите християни в селата Аврен и Черничево, Крумовградско, намиращи се в съсед-

Люлеене на Паскеле, с. Голямо Каменяне, Крумовградско (възстановка на обичая)
фот. Данчо Йорданов

ство със села с ислямизирано население, е разпространена песен за сватбата на слънцето със земна девойка. За да я вдигне на небето, то спуснало люлка на Великден и Гергьовден. Затова съществува обичаят на тези дни неженените да се люлеят за здраве и благополучен брак.

Култът към земеделието намира израз в забраните, целящи предпазване на посевите от градушка и подсигуряване на оптимален земеделски прираст от културите[16]. А пасхалният буен огън е в състояние да неутрализира градоносните облаци през целия летен цикъл[17]. Забраната на някои имитативни действия и състояния води до отблъскване и противопоставяне на градушката. Тя се простира върху такива дейности като носенето на бели дрехи, чукането на пране с *копан* (дървена бухалка), хвърлянето на бели черупки от яйца като храна на кокошките и редица други. За-

[16] На Паскеле в с. Брош се сеят тиквите, за да станат по-едри и по-сладки.

[17] Падналите бели черупки от яйцата на Паскеле или в дните между Паскеле и Хъдърлез, са в състояние, според поверието в повечето изследвани села, да предизвикат градушка. С това се обяснява другият аспект на функцията на оцветените в червено и жълто великденски яйца.

браната да се пере и простира бяло при ислямизираните тюркоезични българи от Източните Родопи е в сила за времето от Паскеле (Великден) до Хъдърлез (Гергьовден). Подобна забрана у българите християни действува за периода от седем четвъртъка между Великден и Спасовден[18].

Упадъкът на пасхалната традиция у ислямизираното източнородопско население през първата половина на XX в. е съпроводен със засилване на контактите между мюсюлмани и християни по време на великденските празници. Забраната на багрене на яйца се компенсира с получаването на великденски яйца от християните. Това поддържа в паметта на ислямизираните знанието за времето на великденските празници, по време на които се обхождали българските села и с радост се получавали раздадените им за душите на умрелите и за здраве на живите червени яйца и друга обредна храна.

Пасхалната традиция на ислямизираното тюркоезично население на Източните Родопи съдържа елементи, бележещи еднаквост и генетично единство в общобългарската народна култура. Общност бележат пасхалните огньове и тяхната символика, боядисаните яйца, предохранителните мерки и забрани, целящи благополучието на целокупния живот и труд на членовете на патриархалното общество. Осмислено днес на народностна и национална основа, това единство подхранва кълновете на народностното и национално самосъзнание на тази част от българския народ, чрез което влиза в действие етнообединителната роля на българската традиционна народна култура в условията на съвременния етнически процес у българите.

Кърджали

[18] Архив на ОИМ, Кърджали: за селата Аврен, Гугутка, Пчеларово, Долно Луково.